

Hódi Sándor

BEILLESZKEDÉS, INTEGRÁCIÓ, ASSZIMILÁCIÓ

A nemzet, mint történelmi termék, ma is élő, változó, alakulóban levő társadalmi közösség. A nemzeti vonatkozású kérdések többnyire éppen ehhez a változáshoz kötődnek, a nemzeti közösségek között vagy a nemzeti közösségen belül lejátszódó folyamatok *megítélésével* kapcsolatban merülnek fel. E folyamatok megítélése – a különböző nemzeti közösségek eltérő gazdasági fejlettségi szintjéből, történelméből, kulturális örökségéből, valamint az egyes nemzeteket, kisebbségeket, etnikai csoportokat integráló állam vagy államközösség pillanatnyi és hosszú távú érdekei egybehangolásának nehézségeiből fakadóan – sohasem lehet teljesen egyértelmű. Magyarán, azt az egyszerűnek tűnő kérdést, hogy mi a „nemzeti” és mi a „nacionalista”, a valóságban nem könnyű eldönteni.

Bizonyosra vehető, hogy az iparosodás, városiasodás, átrétegződés, életmódváltozás, migráció és más hasonló társadalmi mozgások, amelyek az ipari fejlődés következményeként új viszonyokat hoznak létre a nemzetek és nemzetiségek kapcsolatában (is), önmagukban véve nem tekinthetők sem nacionalista, sem antinacionalista történéseknek. Annak ellenére sem, hogy ezek a változások különbözőképpen, olykor a legközvetlenebb módon érintik az etnikai közösségek fejlődési perspektíváit, számbeli arányait, „önmegvalósítási” törekvéseit stb. Ha mégis tanúi lehetünk – és vagyunk – annak, hogy nézeteltérésre, vitára, mi több, az indulatok heves összecsapására ad okot ezeknek a változásoknak az értelmezése, az azzal magyarázható, hogy a jelzett társadalmi mozgásokban rejlő *politikai lehetőségek* kamatoztatásáról a nemzeti eszmék hangadói, vagy a nagyállami törekvések hordozói nem szívesen mondanak le. Beavatkozásuk következtében ezek – az eredetüket tekintve objektív történések, a szubjektív szándék és politikai akarat megvalósításának eszközévé válnak. A „nacionalista” jelző tulajdonképpen ennek a fejlődés irányát befolyásolni kívánó, a társadalmi változásokból politikai hasznot kovácsoló szándéknak és törekvésnek a „leleplezése”, minősítése. Ami egyúttal azt jelenti, hogy a nacionalizmus csak bizonyos *eszmények és történelmi-társadalmi körülmények tükrében* az, aminek véljük. Vagyis e minősítés maga is valamilyen szubjektív szándéknak, politikai akaratnak a vetülete.

A marxisták számára, mint köztudott, a minősítés alapjául szolgáló eszmény, a bérviszonynak, a munkásosztály társadalmi helyzetének a megszűntetése, aminek elvileg magában kellene hordoznia az egyéneknek és nemzeti közösségeknek a felszabadulását is. A marxisták számára ezért ennek az eszménynek a gyengülése – az „osztályszempontok háttérbe kerülése” – jelzi a nemzeti bezárkózás, a hatalomigény, a nagypárti törekvések, a nacionalizmus veszélyét.

Más teoretikusok másként tekintenek minderre. A más rálátás nem csak az osztályszempontok hiányából ered, hanem általában az államnak és nemzetnek, e két jellegében különböző közösségi integrációs keretnek az értelmezésével függ össze. A polgári nemzetiségtudomány képviselői a társadalmi-történelmi fejlődését a valóság e két igen különböző elemének, az államnak és a nemzeteknek az egységesítésén, „egyenműsítésén” mérik. E szemléletmóddal összefüggően a polgári nemzetállamok jelentős részének kinyilvánított célja a homogén nemzetállam megteremtése, ami, persze, feltételezi a kisebbségek beolvasztását, az etnikai sokszínűség megszűnését. A nacionalizmus ilyen körülmények között csak az elnemzetietlenítés durva és erőszakos formáira, a kisebbségek és etnikai közösségek tagjainak üldöztetésére, lelki megfélemlítésére, az emberi jogok megsértésére vonatkozik.

Ritka az, hogy valamely politikai-hatalmi struktúra, jóllehet legfőbb célja a kisebbségek beolvasztása, az erőszakos asszimilációt nyíltan is hivatalos politikájának vallaná. Nem teszik ezt még azok az államok sem, amelyekben a kisebbségi közösségek felszámolása és megszüntetése kérlelhetetlenül szigorú program szerint megy végbe. Ahol viszont a hangoztatott politikai irányelvek és a társadalmi valóság között nem olyan áthidalhatatlan a szakadék, mint az iménti esetben, akár a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság politikájával is büszkélkedhetnek. Még zavarosabb a helyzet a szocialista országok esetében, amelyeknek elvileg teljesen ki kellene zárniuk a nacionalizmus lehetőségét. A gyakorlat azonban azt bizonyítja, hogy az élet e téren is fittyet hány az elvi szempontoknak. Az eszme legfeljebb csak paravánul szolgál az erőszakos centralizációnak és nemzeti homogenizációnak. A különböző etnikumok, népcsoportok, nemzetiségek közötti feszültségek nemhogy nem enyhültek, hanem éppen kiéleződtek csaknem valamennyi szocialista országban. Igaz, a polgári viszonyokhoz képest más téren sem következtek be az ígért lényeges változások.

A modern nacionalizmus itt is, mint másutt, hozzáidomult a kor követelményeihez. A valós politikai szándék kifürkészése, a nemzeti diszkrimináció, a hátrányos jogi, társadalmi megkülönböztetés leleplezése meglehetősen körülményes. Többek között azért, mert a sérelmeket elszenvető kisebbség, vagy etnikai közösség a legtöbb esetben nem rendelkezik a jogsérelmek megfogalmazásához szükséges politikai cselekvési mozgástérrel. Körülmenyessé teszi a nacionalizmus leleplezését az egységesen elfogadott és értelmezett nemzetközi álláspontok hiánya is. A tisztánlátást azonban legfőképpen az nehezíti meg, hogy a kinyilvánított jogok nem mindenhol és nem mindenben felelnek meg a nemzetiségpolitika valós tartalmának és tényleges törekvéseinek.

A nemzetiségi politika és a valóságbeli viszonyok gyakori eltérésének tényét

azért szükséges hangsúlyoznunk, mert a nemzeti identitásproblémák – és azon belül a nacionalizmus – társadalomtudományi vizsgálatában nem a kodifikációhoz, nem a tételes joghoz, hanem a valóságos viszonyokhoz kell igazodnunk. Az érvényes jogszabályok szerint a nacionalizmus a legtöbb országban (főként jogállamban) merő fikciónak tűnik, amelynek nincs se helye, se szerepe a mindennapi életben. A valóságban, sajnos, más a helyzet. Vagy azért más, mert a jogszabályok messze a valóságbeli viszonyok *előtt* járnak még, azaz inkább csak programjellegűek, vagy – rosszabb esetben – a jogi kodifikáció eleve a valóságbeli viszonyok és a tényleges politikai szándék elkendőzését jelenti. Ám még ha a nemzetiségi jogok és a közéleti demokrácia megvalósítására irányuló pozitív szándék egyértelmű és nyilvánvaló is, az sem szavatolja, hogy a nemzetiségi politika és a valóságbeli viszonyok közti rés (szakadék) maradéktalanul el fog tűnni. Az „egyenlőség normái”, ugyanis, amint azt Joó Rudolf helyénvalóan megállapítja, „csak meghatározott viszonyok, feltételek mellett válnak egyenlőséggé”¹. Ezeknek a viszonyoknak és feltételeknek a megvalósulása viszont nemcsak a politikai rendszer szubjektív szándékának a függvénye, hanem a társadalomban zajló általános fejlődési folyamatoké is.

Különböző nemzetek, nemzetiségek és etnikai csoportok egy államban való egyesítése, egy országon belüli léte hosszabb távon elkerülhetetlenné teszi az ún. *interetnikai* kapcsolatok létrejöttét, a nemzeti kultúrák egymásra hatását, a népek tudati, kulturális és nyelvi sajátosságainak érzékelhető közeledését. Ez az egymáshoz való közeledés segítette elő a múltban az egymással rokon etnikai alakulatok egy egységgé, egy nemzetté való szerveződését. Hasonló folyamatoknak lehetünk tanúi ma is az egymáshoz közelálló nyelvjárások, néprajzi csoportok esetében, például a Szovjetunió közép-ázsiai „nemzeteinél”, vagy a harmadik világbeli országok egyes népeinél².

A társadalmi-gazdasági összefonódás jellegétől, a nyelvi és kulturális átvételek mértékétől, illetve a kölcsönösség elvének érvényesülésétől függően az *integrálódási* folyamatok sokféle formája jöhet létre. Az átvételeket, az egymásra hatást, a közeledést és a közeledésben a kölcsönösség mértékét, nagymértékben maguk az objektív körülmények szabják meg. A nemzeti közösség nagyságrendjétől, ipari fejlettségi szintjétől, településmódjának sajátosságaitól, társadalmi szerkezetétől, a nyelvi kultúra összetartó erejétől függően különböző népeknél más és más lesz az együttélésből adódó hatások következménye. Illetve más és más *lenne*, anélkül is, hogy ha ezt a lényegét tekintve objektív folyamatot a szubjektív politikai szándék, az állam területén belül élő, létszámukban kisebb nemzetekhez, nemzetiségekhez és etnikai csoportokhoz való viszony nem befolyásolna érdemlegesen. De befolyásolja, mégpedig rendszert abban a szellemben, hogy az integrálódás és asszimilálódás nem marad meg természetes folyamatnak, hanem voltaképpen ez a (rejtett) szubjektív politikai szándék válik az integráció és asszimiláció alapvető jellemzőjévé. Ennek következtében csak ritka kivételes esetekben van ténylegesen szó a különböző nemzetek és nemzetiségek közeledésének *kölcsönösségéről*. A különböző etnikumok egy államban való egyesítése, „integrálása” így gyakorlatilag a kisebbségben levő népek kényszerű beilleszkedését, helykeresését jelenti az autonóm fejlődés lehetősége mellett, vagy anélkül. Olyannyira jellemző ez, hogy az

integráció fogalmán ma világszerte a kisebbségek, nemzetiségek és etnikai csoportok beilleszkedési folyamatát értik. Vagyis az integráció fogalma eleve egyoldalú folyamatot szentesít.

A türelmetlen nemzetiségpolitikával jellemezhető világunkban még ez az egyoldalú folyamat is a „demokratikus nemzetiségpolitika” látszatát kelti. Nem minden alap nélkül egyébként, elvégre a nemzeti együttélés adott államkereten belül a kisebbségeket, etnikai közösségeket objektíve nézve is, a társadalmi-gazdasági élet törvényszerűségei révén, beilleszkedésre, integrációra, mi több, asszimilációra készíti.

Ha ezt a folyamatot a szubjektív politikai szándék valamelyest siettetni is, ma ezt a demokratikusnak tetsző nemzetiségpolitika nem olyan nyíltan, nem olyan türelmetlenül teszi, hogy a más népekkel való társadalmi-gazdasági összefonódás, és az otthont adó állam részéről megkívánt politikai lojalitás egyszersmind a kisebbségek nyelvi, tudati, kulturális sajátosságainak, azonoságuk nemzeti alkotóelemeinek azonnali feladási kényszerét jelentené. Joó Rudolf megfogalmazásában „A nemzetiségi integráció úgy valósítja meg a társadalmilag, gazdaságilag, politikailag szükségszerű együttélést, hogy lehetővé teszi a saját nemzeti azonosság megtartását”³.

Lehetővé teszi egy ideig, fűzhetnénk hozzá. Hosszabb távon azonban a nemzetiségalkotó elemek, a sajátos kisebbségi csoportjegyek gyengülni kezdenek és a kisebbségek számottevő részénél lényegi változás, identitásváltás, a többségi nemzettel való azonosulás következik be. Ez esetben integrálódás helyett *beolvadásról* vagy asszimilációról beszélünk, melynek lényege, hogy a beilleszkedő egyén sajátos metamorfózison megy keresztül: szubjektív vonatkozásaiban – lelkében, gondolataiban – elszakad korábbi etnikai közösségétől és megpróbál egy másik etnikai közösség tagja lenni.

A beilleszkedés két általános megnyilvánulási szintje – az integrálódás és asszimilálódás – között a *részleges leválás* sokféle közbülső formája figyelhető meg. A beilleszkedő egyén olykor csak bizonyos vonatkozásaiban, például hiedelmeiben, szokásaiban, viselkedésében idegenedik el korábbi etnikai közösségétől, míg más nemzeti jegyeit, például nyelvi különállását, történelmi tudatát, érzelmi kötődését továbbra is megőrzi. Nem ennek a fordítottja sem, vagyis, hogy a nyelvi különállás megszűnése, a történelmi tudat elhalványulása, az érzelmi kötődés elsorvadása ellenére megmaradnak és hatnak a nemzeti identitás más vonatkozásai, a kulturális attitűdök, szokások, jellegzetes magatartási jegyek stb.

A lényegi etnikai jellemzők és a nemzeti különállás egyéb vonásainak fellazulása, eltűnése az identitásváltás legkülönbözőbb *fázisait* hozzák létre. S minthogy a „beilleszkedési folyamat” tulajdonképpen az identitásváltás (és identitásproblémák) különböző fázisaiból tevődik össze, a nemzeti identitás megőrzését jelentő integrálódás, és az identitástudat elvesztését (feladását) jelentő asszimiláció közti különbségtevés jobbára csak elvi jelentőségű. Annál inkább, mivel a beilleszkedésnek ez a két módja nemcsak *egyazon folyamat* két része, hanem generikusan is összefüggenek, egymásra épülnek, egymásból következnek. Ugyanazok a társadalmi folyamatok – urbanizáció, migráció, társadalmi átrétegződés – hatnak a beilleszkedés mindkét stádiumára és valamennyi közbülső szakaszára.

Az elvi különbségtevés a beilleszkedés különböző szakaszai és módozatai között azért lehet fontos mégis, mert miként utaltunk már rá, a beilleszkedési folyamat ritkán megy végbe a maga természetességében, gyakran ambiciózus politikai programok szélesítik és mélyítik a medrét. Ami viszont már merőben új helyzetet hoz létre. Az objektív társadalmi folyamatok integráló erején felül jelentkező nyomásgyakorlás, a nyílt vagy alig leplezett asszimilációs politika, ami a nemzeti különállás és nemzeti megkülönböztető jegyek feladására sarkall, az asszimilációs folyamat meggyorsítása mellett – sokszor, helyett! – súlyos identitásproblémákat eredményez, s ezáltal olyan helyzetet teremt, ami a természetes interetnikai kapcsolatok rovására megy: bizalmatlanságot szül, ellenérzéseket kelt, gátolja a kultúra terén jelentkező átvételeket, a nemzetek és nemzetiségek egymásra hatásának kölcsönösségét, a közeledés helyett eltávolítja egymástól őket. Mert igaz ugyan, hogy az identitásváltás az élet természetes *velejárója, hogy az azonosságtudat tartalmában cserélődő, intenzitásában változó emberi viszonyulás*, de ez csak abban az esetben van így, ha az identitásváltás objektív és szubjektív feltételei szinkronban vannak egymással, ha az új személyi integrációs keret (identitás) a tényleges helyzetváltozás folyamán, annak eredményeként alakul ki, ha nemcsak külső szükséglet hívja létre, hanem együtt az önszerveződés alapja is.

Az identitáscsere még így, ebben az eszményi formájában sem küszöbölhet ki bizonyos etnikai természetű konfliktusokat, ami az elhagyott, megtagadott közösség érzelmi, tudati visszahatásaiból fakad. Valamennyien hajlamosak vagyunk belátni, ha valaki a jobb megélhetés, az emberségesebb életfeltételek, munkakörülmények végett foglalkozást cserél, elköltözik más vidékre stb. De ha szociális helyzetünkön, alacsony társadalmi státusunkon anyagi szempontból előnyös, vagy presztízst jelentő házassággal óhajtunk változtatni, már némi rosszallást kelt. A hivatali karrier miatti „osztálymegtagadást”, a származás titkolását, a szülőföld örökre való elhagyását, vagy a nemzettudat feladását azonban már nem tudja a megtagadott réteg, közösség felháborodás nélkül tudomásul venni. A megtagadott társadalmi réteg, nemzeti közösség – az ún. „referenciális csoport” – az ilyen magatartást rendszerint deviánsnak minősíti, s ha teheti, a maga módján szankcionálja is.

Ha a megítélés különböző is, az identitásváltás okát mindig ugyanabban – az egyén anyagi érdekeltségében, társadalmi státusának javulásában kell keresni. Az egyéni életben való „előrehaladás”, „fejlődés” voltaképpen azt jelenti, hogy az ember korábbi helyzetét és önmeghatározását (identitását) újabb, előnyösebbnek ígérkező szerephelyzetekre és identitásra cseréli fel. A modern társadalmakban az „előrehaladás”, „fejlődés” elsősorban anyagiakban, társadalmi presztízsből, és a hatalomból való részesedésben jut kifejeződésre. Ami pedig az „előrehaladás”, vagy „fejlődés” lehetőségeit és módjait illeti, az a tudás, szorgalom és munka helyett, amire annyi szólam hivatkozik, a gazdaságilag fejlettebb környezetbe való áttelepüléshez (migrációhoz, kivándorláshoz), anyagi vagy presztízsz szempontjából előnyösnek látszó házasságkötéshez, a társadalmi rendszer szempontjából fontos pozíciók megszerzéséhez, „kiérdemléséhez” kötődik. A megtagadott referenciális csoport az „előrehaladás”, „fejlődés” mindeme módozatait természetesen nehezményezi és a maga értékrendje szerint elítéli.

A nemzeti identitás feladása, felcserélése lényegét tekintve semmiben sem tér el az „előrehaladás” és „fejlődés” imént jelzett általános sémájától. Ezért, ha valamely kisebbség vagy etnikai közösség beilleszkedési folyamatáról – az integrálódás várható fokáról, az asszimiláció arányáról, tendenciáiról stb. – hiteles képet akarunk nyerni, az adott kisebbség vagy etnikai csoport társadalmi strukturális megoszlását, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét, arányát kell mindenekelőtt gondosan elemeznünk. Ha az elemzés alapján kapott eredményeket – az ún. „mátrixot” – összevetjük más nemzetek, kisebbségek, etnikai csoportok strukturális megoszlásával, az észlelt különbségek alapján megközelítő pontossággal fel tudjuk becslőlni az „integrációs közösség” természetes szívóhatását.

A kisebbségek és etnikai csoportok tagjainak asszimilálódását tulajdonképpen az idézi elő, hogy az adott „integrációs közösségen” belül az egyéni fejlődési lehetőségek, mint például a magasabb képzettségi szint megszerzése, egyes házasságok, jelentős társadalmi pozíciók és hivatali szerepek, mind egy új nyelvi kultúra elsajátítását feltételezik, s vele a nyelvi elkülönülés feladását, a nemzeti identitás jelentőségének nagymérvű csökkenését. Természetesen ezen belül nagyon fontos szerepet játszik az a körülmény, hogy az integrálódó egyén milyen szintről startol, és a „feltörekvés” lépcsőfokain meddig fűtik ambíciói. Sós Péter János az amerikai bevándoroltak integrálódásával és asszimilálódásával foglalkozva joggal hangsúlyozza ezeknek a szempontoknak a fontosságát. Helytelen és leegyszerűsítő az a szemlélet, írja, „hogy a nemzetiségi csoportok az amerikai társadalomba mint egészbe igyekeznek integrálódni. A gyakorlatban a társadalom mindig mint osztályok és rétegek rendszere jelenik meg, meghatározott történelmi-társadalmi viszonyokkal, érdekkapcsolatokkal, antagonisztikus és időleges ellentmondásokkal”⁴. A kivándorló első és legfőbb feladata, hogy az „új haza” társadalmi összefüggéseinek ebben a bonyolult rendszerében megtalálja az „öt megillető” helyet. A feltörekvés további lépcsőfokai, az ambíciók megvalósítása csak ezután következhet. Amit, mellesleg megjegyezve, az esetek többségében csak a második vagy a harmadik generációnak sikerül megvalósítani.

Már az alapvető helykeresés is konfliktusterhelte. És annál inkább az, minél nagyobb a különbség a bevándorló által választott – célul tűzött – új társadalmi szerep, és az otthoni volt „osztályhelyzet” között. Ami fordítva is áll: minél kisebb ez a különbség, az integrálódás annál könnyebb, konfliktusmentesebb, aminek arányában csökken az asszimilálódás kényszere is. Ezzel együtt azonban a kivándorlás is fokozatosan veszti értelmét, nincs ami igazán értelmet adjon a hely- és identitáscserének.

A bevándorlókhoz hasonlóan, bár más feltételek mellett és más körülmények között, a kisebbségben élők is keresik társadalmi helyüket és érvényesülési lehetőségeiket. Minthogy a társadalom egészéhez nem lehet integrálódni, az érvényesülési vágyakat a szűkebb környezethez kell igazítani, s rendszerint megfelelő korlátok közé kell szorítani. Ezek a korlátok azonban egy bizonyos határon túl kisebbségi helyzetben is értelmetlenné tehetik az integrációs törekvéseket.

A kivándorlók rendszerint osztályhelyzetüktől menekülnek, s ha az új hazá-

ban asszimilációra kényszerülnek, ennek ellenében társadalmi-anyagi helyzetüket tekintve jelentős *előrelépésre* tesznek szert. És ezt a körülményt különösképpen szem előtt kell tartanunk, ha az asszimilációról beszélünk, mert mindez érvényesnek látszik a diaszpórában és kisebbségben élőkre is. Az emberek hazát, nemzetet kizárólag annak a reményében cserélnék – vállalva az identitásváltás minden gyötrelmét –, hogy ezáltal előre léphetnek, a társadalmi hierarchiában előnyösebb helyzetbe kerülhetnek. Akiket ilyen ambíciók a reális esélyek híján, vagy más okok végett, nem fűtenek, azokat sem integrálni, sem asszimilálni nem lehet.

A természetes asszimiláció

Az integrálódás, majd ezt követően az asszimiláció a kivándorlóknál, diaszpórában élőknel, előnytelen helyzetű kisebbségi közösségeknél, előbb vagy utóbb bekövetkezik. Ha másként nem, illetve előbb nem, a generációk váltása révén. Az új környezetben született gyerekeknek, az ún. „második nemzedéknek” a környezetnyelv könnyebb elsajátításával, a jobb helyzetismerettel, s nem utolsósorban a szülők tőkegyarapításával, pártfogó erőfeszítésével megnő az esélyük, hogy a társadalmi hierarchiában feljebb kerüljenek, „feltörjenek”, „karriert fussanak be”. A szülők beilleszkedési problémái, kettős kötődése azonban még hátrányosan érinthetik ennek a generációnak az integrálódási és asszimilálódási törekvéseit. A harmadik generációnál azonban már ezek az akadályok, hátráltató körülmények a nemzettudat utolsó nyomaival együtt megszűnnek, eltűnnek. A sikeres „feltörés”, az „osztálycsere” ára, bármelyik nemzedéknél következzen is ez be, a nemzeti identitástudat elvesztése. Az új, előnyösebb (vagy annak vélt) társadalmi szerephelyzet és környezet feltételezi, megkívánja az új sorközösséggel vállalt azonosságtudatot is.

A beilleszkedés és asszimilálódás folyamata a valóságban természetesen korántsem ilyen egyszerű, s nem is törvényszerű. Az „aranytarisznya” és a „nagy karrier” mítosza, ami annyi helyzetével elégedetlen ember kezébe adott, és ad ma is vándorbotot, meglehetősen ritkán realizálódik. Gyakran a második, sőt harmadik generáció is megreked ugyanabban az átmenetinek tekintett társadalmi szerephelyzetben, ami a szülőknek jutott osztályrészül kitelepülésükkor. A megrekedtség, a sikertelenség tükröződik a hajdani szülőföldhöz, anyanyelvhez, szokásokhoz való ragaszkodás tartósabb voltában. Sőt, az elégedetlenség, a csalódottság akár visszájára is fordíthatja a szülők, vagy nagyszülők identitásváltásra irányuló törekvéseit, ami néha a szülőföld, és a már csaknem teljesen elfelejtett anyanyelv iránti fokozódó érdeklődésben nyilvánul meg.

Az asszimiláció, még ha önként vállalt is, bizonyos értelemben mindig valamilyen kényszerhelyzet következménye. Azért kerül rá sor, mert adott körülmények között sokan úgy találják, hogy „előrehaladásra”, sikeresebb életre, boldogulásra csak így nyílik lehetőség. Akár helyt adunk a maguknak jobb sorsot álmodó emberek ilyen irányú törekvéseinek, akár nem, mindenképpen bonyolult kérdéssel állunk szemben.

Ha abból indulunk ki, hogy minden embernek joga van saját sorsa felől dön-

teni, s hátrányos helyzetének feladása jogos és ésszerű minden ember részéről, az asszimilációra mint jobb sorslehetőségre kell tekintenünk. S minthogy önként vállalt lépésről van szó, az asszimiláció spontán és természetes folyamatnak tűnik. Ez a gondolatsor azonban kelepccét állít. Ha ugyanis az asszimilációról mint spontán, természetes folyamatról beszélünk, értelemszerűen helyt adunk az asszimilációt kiváltó és serkentő tényezőknek, nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségnek, hanem a kisebbségek beolvasztására irányuló politikának is. A kizárólag az egyén döntési szabadságára apelláló nézőpontból ugyanis részletkérdés, hogy a hátrányos társadalmi, gazdasági helyzet, s más kötöttségek a kisebbségi közösségeket, etnikai csoportokat arányukban hogyan és miként érintik.

A társadalmi, gazdasági helyzet mellett számos más tényező is szerepet játszik a nemzeti identitástudat megőrzésében vagy elvesztésében. Többek között a nagyságrend, a településmód, a kulturális szint, migráció, munkalehetőség stb. A gyér létszám, szétszórtság, elvándorlás az asszimilálódást erősíti, míg relatíve magas létszám és koncentrálódás mellett az etnikai közösségek tovább megőrizhetik nemzeti identitásukat. Feltéve, ha az önértékesítésnek és előrehaladásnak más akadályai nincsenek. Azon akadályokra gondolunk itt elsődlegesen, amelyek az adott ország társadalmi-politikai viszonyainak, nemzetiségi politikájának a függvényeként jelentkeznek. Legjobban talán a nyelvi egyenjogúság példáján, pontosabban a nyelvi egyenjogúság hiányán lehetne legjobban érzékeltetni ezeknek az akadályoknak a mibenlétét.

Vegyes lakosságú környezetben, ahol bizonyos munkakörök betöltése az „államnyelv”, vagy hivatalos nyelv ismeretéhez kötött, s ahol ugyanakkor az anyanyelv alkalmoszerű használata noha megengedett, inkább hátrányt semmint előnyt jelent, az asszimiláció veszélye nagyobb. És mivel a nyelvi egyenjogúság hiánya a közép- és felsőfokú iskolai végzettség révén hivatalokba kerülő tisztviselőket, értelmiségieket, politikai kádereket stb. érinti elsődlegesen, az etnikai csoport vagy kisebbségi közösség belső struktúrájában arányeltolódások lépnek fel: a közügyek intézéséhez szükséges és a tudatformálás szempontjából nélkülözhetetlen rétegek a nyelvi követelmények miatt asszimilálódnak, kiesnek az etnikai közösségből, s hiányuk megnehezíti más rétegek helyzetét és megmaradási esélyeit is. Az ilyen torzulásoknak az „államnyelv” (hivatalos nyelv) megszüntetésével és a környezetnyelv *kölcsönös ismeretének* követelményével lehet elejét venni. Mivel ez a követelmény vagy akár egy ilyen jellegű politikai irányelv, vegyes lakosságú környezetben egymás nyelvének elsajátítására serkent, az asszimilációs folyamatot mérsékeli, mindenképpen csökkenti annak kényszerjellegét.

Ha az asszimilációról mint az egyéni elhatározás következményéről, a személyi boldogulás sajátos feltételéről beszélünk, megválaszolóra vár egy fontos pszichológiai vonatkozású kérdés: Vajon miben különböznek az asszimilációra *hajló* személyek azoktól, akik – bár hasonlóan nehéz körülmények között élnek – nem adják fel (könnyen) identitásukat? Mi a magyarázata annak, hogy míg egyesek kezébe az „aranytarisznya” vágya vándorbotot ad, mások, bár reménytelennek látszó sorsuk miatt éppúgy frusztrálódnak, mégis maradnak? Nevezhetjük-e a szülőföldhöz, nemzethez való ragaszkodást „etikusabb” magatartásnak, mint amazt?

A válasz, a magyarázat természetesen aligha lehet erkölcsi-etikai vonatkozású, jöllehet – mint mondtuk – a referenciális csoport részéről a kérdés ilyen-nemű felvetésének is van jogossága. A pszichológia szerint mindenekelőtt az ember személyi kapcsolata, érzelmi kötődései azok, amelyek e kérdésekre válasszal szolgálhatnak. A vándorló munkások, az örökösén költözésben levő családok, a szerencsét próbáló kivándorlók, vendégmunkások, beházasodók, vagyis mindazok, akik az asszimilálódás lehetőségével, veszélyével számolnak, zömükben helyüket nem lelő, társadalmi környezetükbe gyengén integrálódott emberekből verbuválódnak. Azok szánják rá magukat elsőként társadalmi szerephelyzetük és identitásuk feladására, a hallatlan erőpróbát igénylő áthasonulásra, akik a döntő lépésüket megelőzően is konfliktushelyzetben voltak, gyökértelennek érezték magukat.

A társadalmi élet sajátosságainál fogva, jelenleg mint mondtuk, az anyagi javak, a társadalmi presztíz (hírnév), és a hatalomból való részesedés az egyéni ambíciók legfőbb mozgatórugói. A legfőbb, de nem legfontosabb mozgatórugók. Legfontosabb szükségletünk a másik ember, s egy közösség, ami befogad, s ami azonosságtudatunk alapjául szolgál. Így van ez akkor is, ha sok esetben hiányzik az erre vonatkozó belátásunk. A mély érzelmi kötődések, gazdag emberi kapcsolatok amilyen megerősítést jelentenek identitásunk szempontjából, olyan megtartó erővel bírnak valamely közösségünk számára. Csak érzelmi kötődéseink fellazulásával, interperszonális helyzetünk bizonytalanná válásával kerülnek igazán előtérbe más, a sebezhetőséget és gyökértelenné válást kompenzáló ambíciók, mint amilyen a hírnévre, hatalomra való törekvés, mások anyagi javakban mutatkozó „lekörözése” stb. Az önmeztagadáshoz, áthasonuláshoz vezető lépések akkor történnek meg, amikor személyi kapcsolataink hálójára már nem bírja el a szociális gondokból, távlatatlanságból, s egyéb konfliktusainkból fakadó megerhelést.

Semmiképpen sem szeretnénk a munkanélküliségnek, a nyomor előli menekvésnek, a szakmai érvényesülési igénynek az asszimilációban játszott szerepét csökkenteni. Látnunk kell viszont az asszimilációs folyamatnak ezt a másikat, közösségi vonatkozását is. Nevezetesen, hogy a közösségi élet jellegétől függően az asszimilációval szemben igen erős hatások érvényesülhetnek még hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet mellett is. Az emberi kapcsolatoknak, érzelmi kötődéseknek azok az anyagiakban, presztízben kifejezhetetlen és megfizethetetlen értékei ezek, amelyek vitális fontosságúak az ember számára, s amelyek még a legszegényebb, legelmaradottabb környezetben is az idegen országok és népek magasabb életszínvonalat, nagyobb érvényesülési lehetőséget és több szabadságot ígérő elszívó hatásával szemben versenyképes semlegesítő erőt jelentenek. Ha ez nem így volna, ha az emberek nem ragaszkodnának övéikhez, népükhöz és szülőföldjükhöz, a nagy „egységesülési folyamat”, amit a nagy vizionáriusok a világtörténelem majdani nagy győzedelmeként előlegezték meg számunkra, már réges-régen végbement volna a föld egészén. Családjukat, rokonaikat, barátait, szomszédait, szülőföldjüket, népüket azok tudják nagyobb fájdalom nélkül elhagyni, akik számára ezek a kötődések csak formális jellegűek, érzelmileg nem sokat jelentenek, vagy éppenséggel terhesek. Kapcsolatait, érzelmi kötődéseit az ember, normális körülmények között, ép-

pen olyan nehezen adja fel, mint amilyen képtelenség volna mondjuk elvárni azt, hogy a szegényebb sorsú gyerekek a gondtalanabb élet reményében szüleitől jól szituált családokhoz szökjenek.⁵

A kivándorlók helyzetét tulajdonképpen a legjobban az nehezíti meg, hogy a családjukhoz, barátaikhoz, munkatársaikhoz, szűkebb és tágabb környezetükhöz való érzelmi kötődések híján úgyszólván menni kényszerülnek, ugyanakkor az új haza, az új társadalmi közeg, amibe kerülnek, az életszínvonalban bekövetkező kedvező változások ellenére ezeket a kötődési lehetőségeket késve, és csak ritkán kínálják fel. A várható csalódások szempontjából egyre megy, hogy a kint élő rokonok „biztató”, „dicsekvő” levelei, egy „futó nyári kaland”, vagy az egyetlennek és ellenállhatatlannak érzett szerelem következtében szakad el valaki szülő-nevelő közösségétől. Az érzelmek hamar elmúlnak, az ábrándok hamar szertefoszlanak. És miután a korábbi közösségből kirángató véznácska szál elszakad, az „eltépett” korábbi érzelmi szálakról kiderülhet, hogy elszakíthatatlanok. Ha a sorsával elégedetlen, vállalkozó szellemű ember elrugaskodási kísérleteinek engednek is, később, az elszenvedett sérelmek, kudarcok hatására a személyiség mélyrétegeiben megfeszülnek, s erősebben kötnek, mint valaha is. Az emberi sorsszerveződés paradoxonjai közé tartozik, hogy olykor épp egy idegen országban, vagy vegyes házasságban töltött évek kellenek ahhoz, hogy a „gyökek” keresése fontossá váljék és a nemzeti identitás megizmosodjon. Ilyesmí számtalanszor előfordul. Tegyük mindjárt hozzá: nem ez az általános, nem ez a tipikus. A kivándorlók asszimilálódása, a szórványok eltűnése, a kisebbségek lassú eróziója, beolvadása, mint már mondtuk, hosszabb távon elkerülhetetlennek látszó folyamat. Bizonyos határok között a nemzetek természetes „anyagcseréjének” tekinthetnénk ezt a folyamatot, ami mindig megvolt a múltban, s amivel nyilván számolni kell ezután is.

A nemzeteknek ez a természetesnek mondott „anyagcseréje” azonban, még ha nem serkenti semmi is ezt a folyamatot, az érintett emberek szempontjából nem tekinthető természetesnek, még kevésbé fájdalommentesnek. Hiszen amiről szó van, az az azonosságtudat hosszabb-rövidebb ideig tartó *zavara*, ami például vegyes házasságok esetében a házastársak közti nyelvi-kulturális vitákban, a szokások és szerepek ütközésében, egyeztetésében jut közvetlen formában kifejezésre. Ezek a konfliktusok pedig természetüknél fogva ismételtelen felszínre hozzák a régi beidegzéseket, irritálják, felsebzik az asszimilálódó egyén egyre bizonytalanabb énképét és azonosságérzését.

Nagyon komplex jelenséggel állunk itt szemben. A nemzeti identitásválság ugyanis szoros kölcsönhatásban van a személyiség válságával, a személyiség válsága a házasság válságával, a házasság válsága pedig a beilleszkedő egyén társadalmi kapcsolatainak – társadalmi integrációs törekvéseinek – a válságával. A nemzeti identitásválság így egyszerre és egyidőben jelenti a személyiség társas kapcsolatainak válságát, szerepzavarát és társadalmi talajvesztettségét. Ebből kifolyólag a házasság krízise vegyes házasságok esetén – és bennünket itt az asszimiláció jelensége kapcsán kizárólag csak a vegyes házasságok érdekelnek – a személyiséget sokkal mélyebb és szélesebb dimenzióiban érinti, mint egyébként. Talán a különböző társadalmi rétegekből származó házastársak helyzetéhez lehetne e szempontból a vegyes házasságokat hasonlítani, amennyiben a há-

zastársi konfliktusok mélyén ez esetben is sokkal több minden rejlik, mint amit az érintett felek tudatosítanak és hitük szerint megélik.

Vegyes házasságok révén az asszimiláció, mivel nemcsak a házastárs, hanem annak a szülei, testvérei, rokonai, ismerősei, valamint a közös barátok és ismerősök, mind a „meggyökeresedés” lehetőségét jelentik, általában könnyűnek látszik és sikeresnek ígérkezik. Csakhogy a családi élet mindjárt a kezdet-kezdetén kritikussá válhat. Az együttélés első időszakában ugyanis, amikor az alapvető szerepek, szabályok kimunkálása folyik a házastársak között, s már megjelenik a hatalmi viszonyok erőharca, a családon belül használatos nyelv kérdésének eldöntése – már amennyiben ez a kérdés egyáltalán felmerülhet –, a házastársak egyikét rendszerint előnyösebb helyzetbe juttatja. Az etnikai közösséget elhagyni készülő, nyelvének feladásával már fél lábbal kilépő fél, azt követően, hogy a gyerekek iskolába kerülésével a *domináns nyelv* kérdése végérvényesen eldőlt, jelentős hátrányba kerül. Evégett más dolgokba akaszkodva általában a házastársi kapcsolat részleges újraértékelését igényli, amit viszont a másik – a domináns pozícióban levő – fél él meg sérelmesnek. Az elmélyülő házassági krízis egyik lehetséges kimenetele a válás, ami az asszimilálódás útját járó egyén énképét fenyegető teljes identitászavar veszélyének elhárítása végett a korábbi identitás visszaállítását és felerősödését vonhatja magával. A válás – és vele a beilleszkedési kudarc vállalása – azonban annyi áldozatvállalás után már aligha lehet cél. Ezért, ha további kompromisszumok árán is, de rendszerint létrejön egy új „egyensúlyi helyzet” a domináns pozíciójú „gondozó”, és a beilleszkedő, alkalmazkodó szerephelyzetek köré szerveződve. Ez a látszategyensúly sajátos konfliktushelyzetet tart fenn, mely helyzetben mindkét fél – nemzettudatának (szellemi-kulturális örökségének) megőrzése érdekében folyamatosan önigazolásra kényszerül. Ugyanakkor a választott élet-tárrsal való „mi-tudat” ápolása, a házasság erősítése, a harmonikus együttélés igénye, mindkét házastársat jelentős önfeladásra kényszeríti. Korántsem egyenlő mértékben. A vesztes fél, a „békesség” kedvéért, utóbb feladja nemzeti identitását, s nyelvének háttérbe szorulása után szokásait, kultúráját is halványulni engedi.

Nem feltétlenül szükséges azonban a származást, az etnikai hovatartozást, vagy a vallási közösséget megtagadni. Lehet – főként többnemzetiségű környezetben – egy ideig *kettős identitással* élni. Valójában a kettős identitást is olyan kompromisszumos megoldásnak kell tekintenünk, ami a konfliktusok folyamatos kiújulásával fenyeget. Ily módon jönnek létre az olyan egymást „fogva-tartó” helyzetek, amelyek eredményeként *mindkét* házastárs nemzeti identitása feladására kényszerül. Saját korábbi nemzeti identitásuk helyett valamilyen „semleges”, lehetőleg valamilyen „nemzetek fölött álló” identitáskeretet keresnek. Az ilyen „nemzetek fölött álló” identitáskeretek vállalása, minthogy politikai frazeológiánál nem egyebek, a család gyökértelessé válásának ideológiai szentesítését jelentik és egy lassú akulturálódási folyamat kezdetét.

Ezzel közelebről sem merítettük még ki a vegyes házasságokban zajló sajátos interakciók problémakörét. Nem is volt ez a célunk. Példáinkkal csak arra szerettünk volna rávilágítani, hogy a nemzeti hovatartozásra vonatkozó statisztikai adatok változásai mögött milyen súlyos emberi próbatételt jelentő konfliktusok zajlanak le.

A bevándorlók első nemzedékénél, ha mindkét szülő azonos nemzetiségű, az identitásváltás sohasem megy végbe ténylegesen. Legfeljebb a második nemzedéknél, feltéve, hogy a létrejövő vegyes házasságok fellazítják, lerombolják a szülők által beszélt nyelv érzelmi, tudati kereteit. A tapasztalat az, hogy csak a vegyes házasságokban született nemzedék képes igazán valamilyen új nemzeti identitáskeretet biztonsággal magáénak vallani. Az asszimiláció rögzös útját járva még ilyen esetekben is sokszor válságba kerül a család. A szülők, annak ellenére, hogy nagy áldozatokat vállalva megküzdének a befogadó ország nyelvének elsajátításáért, nem tudnak, és sokszor nem is akarnak megszabadulni nemzeti azonosságuktól. Gyermekeik viszont, mivel minden lehetséges módon szeretnének feljebb jutni a társadalmi ranglétrán, amerikaibbak szeretnének lenni az amerikaiaknál, németebbek a németeknél. Az anyanyelvi műveltség elhanyagolása és az ezzel kapcsolatos érdektelenségük kinyilvánítása mellett más módon így igyekeznek elkülönülni szüleiktől, azok szokásaitól, hagyományaitól, érzelem- és gondolatvilágától. Más lesz a viselkedésük, ízlésük, beszédmodoruk, öltözködésük. Menekülnek a „gettó”-ból, etnikai közösségükből. Megtagadják származásukat, ha úgy érzik, hogy az rájuk rossz fényt vethet, s amennyiben házasságuk révén sikerül a befogadó ország, vagy többségi nép nyelvét és kultúráját elsajátítaniuk, előttük az út a végleges és teljes beolvadáshoz.

Az erőszakos asszimiláció

Az ún. önkéntes vagy természetes asszimilációval szemben az *erőszakos asszimiláció* valamely adott államrendszer tudatos és módszeres törekvése a kisebbségek etnikai jellegének felszámolására. Az erőszakos asszimiláció célja a homogén nemzeti állam létrehozása. A homogén állam megteremtésének, illetve az elnemzetietlenítésnek az asszimiláción kívül számos más formája és technikája ismeretes még a *migrációs folyamatok* serkentésétől, az *erőszakos kitelepítésen* át a *fizikai megsemmisítésig*. A történelem mindegyik változatra kínál példát. Ma az erőszakos elnemzetietlenítésnek a durvább és erőszakos formái csak szélsőséges esetekben fordulnak elő. A nemzetközi közvélemény részéről már a nyílt asszimilációs politika is elutasításra talál. Az erőszakos asszimiláció helyett ezért az asszimiláció burkoltabb formái honosodtak meg a gyakorlatban, amelyekre egyébként a „társadalmi fejlődés”, a „gazdasági racionalitás”, az „iskolák összevonása”, a „közgazdaság átszervezése”, a „településstruktúra ésszerűsítése” stb. révén tág lehetőséget kínál.

A beolvasztási technikák tökéletesedése, mind rejtettebb volta ellenére az erőszakos asszimiláció a népiirtás „civilizált” formája maradt, ezért – amiként azt Joó Rudolf írja – a kisebbségtudományi szakirodalom *kulturális genocidiumnak*, vagy *etnocidiumnak* is nevezi⁶.

Nem szerencsésebb körülmény a kisebbségek számára az sem, ha a fasiszta, rasszista sajátosságokat rejtő politika az asszimilációhoz való jog megtagadásával a nemzet tisztaságának megóvására törekszik. Az ilyen *szegregációs* politika a kisebbségi közösségek elkülönítésére, izolálására, alárendelt helyzetben

való tartására törekszik. A szegregációs politika, bár ellentéte az asszimilációnak, éppen olyan jogsértő mint amaz.

Az erőszakos asszimiláció, a nemzeti identitás feladását serkentő jogi és politikai intézkedések, kiegészülve bizonyos pszichológiai tényezőkkel, a kisebbségek létszámának drasztikus csökkenéséhez vezethetnek. A nemzeti identitásváltás erőszakos, különösképpen a gyors és látványos formái mögött nem mindig áll *tényleges* és mélyreható identitásváltás. Pszichológiai szempontból ezért meg kell különböztetnünk a *tényleges* és a *fiktív* asszimilációt. Ez utóbbi esetben egyszerűen csak arról van szó, hogy politikai megfontolásból vagy taktikai okokból – a gyorsabb előmenetel érdekében vagy a hátrányos megkülönböztetések és zaklatások elkerülése végett – névlegesen sokan a valós helyett más nemzeti hovatartozást jelölnek meg sajátjukként. Ez az átvedlés azonban csak formális, olyasmi, mint az alkalmazkodó viselkedés más helyzetekben is tapasztalható kettőssége. Magyarán, egyszerű színlelés az egész. A körülmények megváltozásával, az egyenjogúsáért folyó harc térhódításával nagyszámú „lemorzsolódott”, régen asszimilálódottnak vélt ember körül vissza eredeti etnikumához.

Az erőszakos asszimilációval kapcsolatban érdekes sajátosságnak tűnik, hogy nem minden kisebbség mutat azonos hajlandóságot nemzeti azonosságának feladására. Vannak etnikumok, amelyek szívósabban ellenállnak a rájuk nehezedő nyomásnak, míg mások nyitottabbak a változásra, könnyebben hajlanak a beolvadásra. E titkok kulcsát sokan keresik nemzetkarakterológiai vonásokban. Sokkal valószínűbb azonban e különbség kapcsán az etnikai csoportok és a többségi nemzet nyelvi, kulturális hasonlóságaiából és eltéréseiből fakadó könnyebb, illetve nehezebb beilleszkedésre gondolnunk. Más szóval a társadalmi felemelkedés és érvényesülés különböző esélyeiben kell a magyarázatot keresnünk. Eme körülmények folytán az asszimiláció olykor drasztikus méreteket ölthet akkor is, ha a kisebbségek nincsenek különösebb politikai-ideológiai nyomásnak, beolvasztási törekvésnek kitéve.

Nem nehéz elképzelnünk, hogy milyen méretű az asszimiláció azokban az országokban, amelyekben a többségi nemzettel való nyelvi, kulturális hasonlóság mellett politikai-ideológiai nyomás nehezedik a nemzeti kisebbségekre vagy kisebb létszámú népekre. Példaként hivatkozhatnánk J. V. Bromlej akadémikus adataira, amelyek szerint az Ukrajnán kívül élő ukránok száma tíz év alatt (1929–39 között) *egyharmadával* csökkent⁷. Összehasonlításként megemlíthetjük, hogy Jugoszláviában mintegy 10 százalékos a nemzetiségek létszámcsökkenése tízévente.

A létszámcsökkenés valós méreteit nagyon nehéz pontosan megítélni. A hivatalosan közzétett statisztikai adatok nem feltétlenül megbízhatóak e téren. Különösen ott, ahol a „nemzeti kérdés” politikai irányvonalával összhangban alig titkolt célkitűzés a kisebbségek, etnikumok eltörlése. Közvetve a létszámcsökkenést szolgálja az államnyelv használatára vonatkozó törvény is, amelyben a hivatalokat betöltő kisebbségiek, ha már az államnyelvet több-kevesebb sikerrel elsajátították, nem érzik szükségét annak, hogy ragaszkodjanak anyanyelvükhöz. Néhol, az államnyelv megkövetelése mellett törvényt hoznak az etnikai tudatot tápláló, fönntartó vallás betiltásáról vagy a vallásgyakorlat

megszigorításáról, esetleg újabb dekrétumokkal a kisebbségeket a többségi nemzet igénye szerinti névváltozásra kötelezik. Ezeknek a rendeleteknek az értelmében a neveket és vezetékneveket úgy kell megválasztani, hogy azok „politikai és eszmei szempontból” megfelelőek legyenek, azaz, amelyek révén a kisebbségek formálisan is az államnemzethez kötődnek. Ezeknek és más intézkedéseknek, beleértve a „nacionalizmus” vádja alapján kimondott sokévi börtönbüntetést vagy kifejezett ellenállás esetén a halálbüntetéseket, az a céljuk, hogy a kisebbségeket rákényszerítsék nemzeti identitásuk feladására vagy legalábbis névleges megtagadására. Ez az önmegtagadás szinte hazafiúi kötelessége mindazoknak, akik nemzetiségük révén hamar „ellenségnek” vannak kikiáltva a homogén nemzetállamról álmodozók részéről. A nyomásgyakorlásnak ezek a formái, sajnos, jól ismertek, s még csak azzal sem áltathatjuk magunkat, hogy a kapitalizmus termékei lennének.

A nemzeti kérdés egyik jelentős kutatója, Guy Héraud francia jogász-szociológus, az erőszakos asszimiláció következő változatait írja le⁸.

– *Gazdasági asszimiláció*: A kormány beruházási politikájával növelheti vagy csökkentheti az egyenlőségeket az uralkodó nemzet gazdasága és az alárendelt helyzetű nép között. Ha asszimilációs politikát folytat, mindenképpen az előbbi teszi, azaz növeli az egyenlőtlenséget, s vele az uralkodó nemzet asszimiláló hatását. Ha viszont a kisebbség lakta terület az országos átlagnál fejlettebb, ebben az esetben a hatalom jövedelemelvonással, tőkeátömlesztéssel igyekszik a kisebbség gazdasági erejét – és ezáltal politikai, kulturális státusát – csökkenteni.

– *Társadalmi asszimiláció*. Az államnyelv kötelező tételével, illetve a nyelvi-kulturális elnyomás révén a kisebbségek csak a többségi nemzet nyelvénék és kultúrájának a tökéletes elsajátítása révén érvényesülhetnek. Ez a kíváncsi gyakorlatilag az értelmiség intenzív asszimilációjával és a magasabb iskolai végzettségű személyek részarányának fokozatos csökkenésével jár együtt, ami a kisebbségi közösséget torz szerkezetűvé és perspektívtalanná teszi.

– *Demográfiai asszimiláció*. Megfelelő munkalehetőségek híján a kisebbségek migrációra, kivándorlásra kényszerülnek. A központi döntések sok esetben nemcsak hogy nem veszik figyelembe a kisebbségi területek érdekeit, hanem tudatosan szétszórásukra, szakembereik, értelmiségük elvonására irányulnak, s olyan látszatot teremtenek, hogy bővítik a kisebbségek mozgáskörét, bevonják őket az ország vérkeringésébe, valójában a népesség, a szaporodás drasztikus csökkenését idézik elő. A többségi-kisebbségi házasságok szorgalmazása (például a vegyes házasságban élő kisebbségeket megbízhatóbbnak, lojálisabbnak tartva) szintén a demográfiai asszimiláció hatékony fegyvere lehet.

– *Területi-adminisztratív asszimiláció*. Az elnemzetietlenítés első lépése, s annak is legkezdetlegesebb és legbrutálisabb módja a nemzeti önrendelkezési jog megtagadása. A nemzeti önrendelkezést szorgalmazó erők likvidálásával, a nemzetiségi területek autonómiájának csökkentésével a központi hatalmak igyekeznek a kisebbségek mozgáskörét leszűkíteni. A kül- és belpolitikai eseményeket ürügyül használva igyekeznek az autonómiát formálissá tenni vagy fölszámolni. Guy Héraud szerint ilyen sorsra jutott például a dél-tiroli autonó-

mia. Miután az uralkodó nemzet a meghódítandó nép függetlenségét, állami szuverenitását megdönti, első lépésként a kisebbség államon belüli politikai, gazdasági autonómiájának a felszámolására törekszik, s csak ezt követően fog a nemzeti különállás nyelvi-kulturális jegyeinek a megsemmisítéséhez. Vagyis az erőszakos beolvasztási folyamat során a nemzeti önrendelkezési mozgalmak történetének *fordítottja* játszódik le⁹.

– *Politikai asszimiláció*: Nyelvileg heterogén környezetben a többségi választói elv alkalmazása – a kisebbségeket védő különleges jogok nélkül – a kisebbségekre nézve általában hátrányos, mert létszámbeli okoknál fogva nem képesek saját érdekeik megvédésére. Az így hozott döntések, bár a demokratikus többségi elv alkalmazásával születnek, valójában antidemokratikusak és hátrányosak a kisebbségekre nézve. Nyomasztóbb gondot jelent ennél a hatalom részéről a politikai lojalitás követelménye, ami a haza (voltaképpen az adott hatalom) melletti hűség jeleként a kisebbségek nemzeti identitásának feladását követeli meg. Minél elidegenedettebb a politikai hatalom a társadalom egészétől, annál inkább fennáll a nemzetiségek és etnikai csoportok nemzeti önmegtagadásának követelménye az államapparátus részéről.

– *A környezet asszimiláció*: Annak érdekében, hogy a nemzetiségi lakosság ne érezze sajátjának környezetét és szülőföldjét, gyakran kerül sor a települések nemzeti jellegének, múltbeli emlékeinek megszüntetésére. Ennek érdekében a helyi jelleg kidomborítása helyett az új építészeti, településfejlesztési törekvésekben olyan elgondolások válnak uralkodóvá, amelyek nem tulajdonítanak fontosságot azoknak az építészeti és népművészeti stílusjegyeknek, amelyek a nemzetiségek lakta körzeteket, településeket az ország részétől külsőleg is megkülönböztetik.

– *Nyelvi-kulturális asszimiláció*: Ha az anyanyelv közéleti használata nincs biztosítva a kisebbségek számára, ha a közigazgatásban, hadseregben, iskolában, sajtóban kötelezővé válik az államnyelv használata, a többségi nemzet nyelvvel együtt kultúráját, gondolkodásmódját is közvetíti a kisebbségek számára. A nemzetiségi nyelvű feliratok – város- és utcanevek – felszámolása, a névhasználat „szabályozása” (a névhasználati jog korlátozása), a nemzetiségi művelődés lehetőségeinek leszűkítése a folklórra, népművészetre, a kisebbség kulturális elszigetelése anyanemzetétől stb., mind az asszimilációs politika hatékony fegyverül szolgálhat.

– *Tudati (pszichológiai) asszimiláció*: A kisebbségek elidegenítése saját nemzeti történetüktől, a kisebbségi sorshoz vezető történelmi események sajátos értelmezése, az anyanemzet történelmi „vétkei” miatti *bűntudat* kiépítése a kisebbségek nemzeti azonosságtudatát igen érzékenyen érinti. A hiányos, bizonytalan történelmi tudat, a többségi nemzettel szemben érzett – a nemzeti azonosságtudat erőszakos megváltoztatására irányuló politika eredményeként létrejövő – szorongás, vétkesség-érzés és szégyenérzet, az anyanyelv és kulturális hagyományok feladását siettet. A siettetett és kényszerűvé tett asszimiláció következtében a kisebbségek lakta területeken az identitászavarok sokféle formája mellett bizonyos deviáns jelenségek (pszichopatalógiai tünetek) halmozódása figyelhető meg.

Az erőszakos asszimiláció fentebb körvonalazott formái és változatai nem

egyforma súllyal nehezednek a különböző országokban élő etnikumokra, kisebbségekre. Az egyes államrendszerek politikai-jogi rendelkezései és intézményei, a polgári demokratikus hagyományok jellege, a történelmi örökség, a kisebbségi közösségek társadalmi, gazdasági, fejlettségi szintje, s nem utolsósorban a nemzetközi tényezők, igen különbözővé tehetik a kisebbségben élők helyzetét. Ott, ahol a legfontosabb asszimilációs technikák együtt vannak jelen, a kisebbségek helyzetében drámai változások mennek végbe: hamar elvesztik jogi-területi önállóságukat, kopásnak indul nyelvük, kultúrájuk, strukturális aránytalanságok lépnek fel, s rövid idő múltán nyomát sem találni számos fontos nemzetiségi jellemzőnek.

Az utóbbi egy-két évtizedben felerősödő kisebbségi mozgalmak, amelyek a nemzeti identitáskeresésük révén szinte lázba hozták az egész világot, bizonyos jelek szerint mérsékelni fogják a nagy nemzeti közösségek asszimilációs erejét, s ugyanakkor számos helyen türelmetlenséget váltanak ki a kisebbségekkel szemben.

Néhány évtizeddel ezelőtt még mindenki számára úgy tűnt, hogy szomorú önáltatás volna a kivándoroltak nemzetiségi identitástudatát megőrizni. E téren azonban előre nem látott változások történtek még a nemzetek „olvasztótégelyében”, az Egyesült Államokban is. Az „olvasztótégely-elmélet”, a nemzeti identitáskeresés váratlan felerősödése következtében mára népszerűtlenné vált és eltűnt. A mai korszerű álláspont a „kulturális pluralizmus”, a sokszínű kultúra egymás mellett élése, egymás gazdagítása a méltányos kölcsönösség jegyében.

A szemléletváltás, a nemzetiségi politika megváltozása nemcsak a társadalmi demokratizálódási folyamatok eredménye. Sokkal inkább arról van szó, hogy a „nagy lehetőségek” országában a gyors önkéntes asszimilációt serkentő tartalékok kimerülőben vannak. A társadalmi rétegváltásra, a látványos felemelkedésre, előrehaladásra a bevándorlóknak mind kevesebb esélyük van. És ezt az esélyt lényegesen a nemzettudat feladása sem javítja. Ez a magyarázata annak, hogy a mai ifjú nemzedéknél, annál, amelyről a korábbi események lineáris meghosszabbítása révén sokan feltételezték, hogy teljességgel be fog olvadni az új hazába, nos, e nemzedéknél felerősödően van a „gyökök keresése”, a szülők és nagyszülők nemzeti identitásának a felülvizsgálása. A különböző bevándorlók körében egyre többen fordulnak szüleik, nagyszüleik nyelvi-kulturális sajátosságai felé. „Olasz, német, lengyel és magyar származású amerikaiak, akiknek már szülei is itt születtek, nagy hévvel vetik rá magukat az óhaza történelmére, nyelvére” – írja e jelenségről Ivan Sanders¹⁰.

A háborút követő negyven év alatt a társadalmi mobilizáció lehetőségei nemcsak az Egyesült Államokban, a nyugat-európai országokban is jórészt kimerültek. A még munkaképes idősebb generáció egyszerűen eltorlaszolja az előrehaladás útját a fiatalabb nemzedékek előtt, s a természetes halandóság az érvényesülési folyamatot végtelenül lelassítja, ami az identitásváltást érthetően nem siettet. A háborút követő nemzedékek még más lehetőségekkel startoltak: a társadalmi hierarchiában nagy „rések” voltak, szabad státusok kínálták magukat, a bevándorlók jelentős hányadára magas társadalmi presztízzsel járó munkakörök vártak. Ma más a helyzet. A bevándorlók, „vendégmunkások”

rendre már a „piramis” lábánál megtorpannak. Olyan munkakörök betöltésére kell korlátozniuk ambícióikat, amelyeket a befogadó ország népessége „presztízs alattinak” tart a maga szempontjából. A „piramis” lábánál megtorpanó, alacsony társadalmi megbecsüléssel rendelkező nemzedék bajban van nemzeti identitásával. Gyökértelenségét, kudarcait, kisemmizettség-érzését a származásával próbálja kompenzálni. A közösségkeresés igénye, a származás kihangsúlyozása, a nemzeti érzés felízzása ugyanakkor nem mentes a naiv romantikától. Az etnikai öntudatra ébredés kísérőjelenségeként így sok helyen felüti fejét a bezárkózás, a provincializmus és nem utolsósorban a más etnikumokkal szembeni fellépés.

Még inkább kimerülően vannak a természetes asszimiláció erőtartalékai a szocialista országokban. Az elmélyülő társadalmi, gazdasági és politikai válság drámai formában kiélezte a nemzeti ellentéteket és számos helyen a kisebbségeket sújtó intézkedések sorához vezetett. Tekintettel arra a körülményre, hogy a szocializmus koncepciója nem csupán a tulajdonformák tekintetében ígért lényeges változást a polgári társadalmakhoz képest, hanem faji, nemzeti, nemzetiségi ellentétek feloldása terén is, a különböző etnikumok, népcsoportok, nemzetiségek, és „nemzetállamok” között kiéleződő feszültségek megkeverülhetlenné teszik az ún. „lenini nemzetiségpolitika” újraértékelését. Annál inkább, mivel a „lenini nemzetiségpolitika” alapjául szolgáló ideálképből, tehát mindabból a jóból, amit ez az ideálkép tartalmazott, szinte semmi sem valósult meg a gyakorlatban.

Rezime

Prilagođavanje, integracija, asimilacija

Integracija različitih naroda, narodnosti i etničkih grupa u okviru jedne države, njihov život unutar jedne zemlje u dužem periodu, neizbežno vodi ka stvaranju tzv. interetničkih odnosa, ka interakciji nacionalnih kultura, приметnom približavanju osobenosti svesti, kulture i jezika raznih naroda. U zavisnosti od obima preuzimanja jezičkih i kulturnih osobenosti odn. od uvažavanja principa uzajamnosti mogu da nastanu raznoliki oblici integracionih procesa. Stvara se specifična situacija ukoliko zbližavanje i integracija naroda ne ostaje prirodan proces već ga pokušava ubrzati i na njega delovati neka subjektivna tendencija (politika). U tom slučaju, umesto interetničkih procesa determinantna je težnja ka apsorpciji tj. asimilaciji manjina.

Autor se u svojoj studiji bavi pojavom asimilacije – događajima koji prethode, pratećim pojavama i pojedinim fazama napuštanja etničkih karakteristika. Ukazivanjem na razliku između tzv. prirodne i nasilne asimilacije, autor daje pregled različitih oblika i metoda nasilne asimilacije.

Summary

Adaptation, Integration, Assimilation

The integration of various nations, national minorities and ethnic groups in a state, their life within a country for a longer period make unavoidable the development of the so-called interethnic relations, the interaction of national cultures, the noticeable approaching the characteristic features of consciousness, culture and language of different nations. Depending on the extent of accepting the peculiarities of language and culture i. e. on the effectiveness of mutualism, many kinds of integration processes may appear. A specific situation arises when the interrelations and integrations of nations do not remain a natural process but when they are forced and influenced by subjective intentions (politics). In this case, instead of interethnic processes, the tendency of absorbing the minorities i. e. their assimilation becomes determinant.

The author deals in his essay with the phenomenon of assimilation – its background, accompanying phenomena and phases of giving up the special ethnic features. Differentiating between the so-called natural assimilation and the enforced one, he gives a review of different forms and methods of enforced assimilation.